

NAVOI'S CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF "KHAMSA"

Karimov Abdusamad Said ugli¹

Samarkand State University

KEYWORDS

Navoi, field, poet, ghazal,
Khamisa, five, Hayrat ul-Abror",
"Farhad and Shirin", "Layli and
Majnun", "Sab`ai Sayyor",
"Saddi Iskandari"

ABSTRACT

This article comments on Alisher Navoi's role in the history of Khamisa.

2181-2675/© 2022 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7162147

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Master of Faculty of Philology, Samarkand State University, Uzbekistan

NAVOIYNING XAMSACHILIK TARIXIDAGI O'RNI

KALIT SO'ZLAR:

Navoiy, maydon, shoir, g'azal, Xamsa, beshlik, Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab' ai sayyor", "Saddi Iskandariy"

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Alisher Navoiyning Xamsa tarixidagi o'rni haqida fikr-mulohazalar keltirildi.

Alisher Navoiy she'riyat sohasida ko'p mehnat qilib, she'riy asarlar yozgan va devonlar tuzgan bo'lsa-da, ammo bu ishlar uni qoniqtirmasdi.

Alisher Navoiy o'z qobiliyatining buyukligini namoyon etishda kichik she'riy nav'lar torlik qilajagini anglagach, u endi nazm sohasida o'zining dahosini namoyon etuvchi "vase' maydon"-keng maydonni izlaydi va, shoirning qayd qilganidek, masnaviy - doston ana shunday maqsadlarni amalga oshirish uchun muvofiq ekanligiga ishonch hosil qiladi. Shunisi ham borki, Alisher Navoiy buning uchun mumtoz adabiyotda yaratilgan alohida dostonlarni ham, dostonlar turkumi-xamsalarni ham chuqur o'rganib, bu sohada "xamsatayn"-ikki xamsa, ya'ni Nizomiy va Xusrav Dehlaviylar xamsalari an'anasiga murojaat etib, bu niyatni amalga oshirishga bel bog'laydi. Alisher Navoiy bu ishning og'irligini ham biladi:

Emas oson bu maydon ichra turmoq,

Nizomiy panjasiga panja urmoq...

Kerak sher ollida ham sheri jangi

Agar sher o'lmasa, bore palangi. (8-tom, 29)

Ammo uning ezgu niyati - o'zbek adabiyoti tarixida ham ana shunday asar-xamsa yozish orqali turkiy xalqlarni undan bahramand etish, turkiy-o'zbek tili imkoniyatlarining ulug'ligini namoyon etish hamda o'zining olijanob maqsad va buyuk orzularini ana shu asarda ifodalashdan iborat bo'lganidan bu ishni bajarishda duch kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklardan qo'rqmadi, aksincha she'riyatning "sheri jangiysi" ekanini sharaf bilan ado etdi. Natijada, uning jahonga mashhur "Xamsa" si maydonga keldi.

Alisher Navoiyning "Xamsa" si buyuk beshlik tarzida shuhrat qozongan bo'lib, uning maydonga kelishi ham mavjud an'ana hamda zamonadagi badiiy-estetik talablar natijasi sifatida qaraladi.

Alisher Navoiy XII-XV asrlar davomida fors tilida yaratilgan dostonlar turkumi- beshlik va xamsalarni o'rgangan va shulardan ikkitasi -xamsataynni, ya'ni Nizomiy va Xusrav xamsalarini ma'qul topib, ularning butun xususiyatlarini har tomonlama tadqiq etgan. quyidagi misralarda bu masala shunday bayon etilgan:

Bu andeshadin erdi ko'nglumda shayn,

Ki bo'ldi ko'ngul moili xamsatayn.

Chu mashg'ul bo'ldum tamoshosig'a.

O'tib vodiyu tog'u daryosig'a.

*Yorimchuq ko'rub, sayr tark etmadim,
Yeri qolmadi angakim etmadim.* (11-tom, 55)

Darhaqiqat, Alisher Navoiyning "Xamsa"si nazirayi benazir- o'xshash-o'xshamas uslubida yozilgan va bu an'anani mukammallashtirgan, yuqori bosqichga ko'targan nodir badiiy kashfiyotdir. Shuning uchun "Xamsa"ning faqat Alisher Navoiy ijodida emas, balki Sharq adabiyotidagi mavqei haqida Sadridin Ayniy va Oybekning quyidagi mulohazalarida katta hikmat va haqiqat bor:

Ana shunday ahamiyatga ega bo'lgan "Xamsa" 1483-1484 yillarda yozilgan. "Xamsa"ning Abdujamil kotib tomonidan 1484 yilda ko'chirgan va Alisher Navoiy nazari tushgan qo'lyozma nusxasi hozirgi kunda O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida avaylab saqlanmoqda.

Alisher Navoiy "Xamsa"ni yozish uchun bevosita olti oy sarflaganini alohida uqitirib, shunday yozadi:

*Sengakim yo'q emgakda g'oyat padid,
Ulus mehnatida nihoyat padid.
Qilib tongdin oqshomg'acha qiylu qol,
Yuzunga etib har nafas yuz malol.
O'zung tinmayin xalq g'avg'osidin,
Qulog'ing xaloyiq alolosidin.
Bu mehnatlar ichra chekib so'zga til,
Zamondin kamo besh o'tub ikki yil.
Chekib xoma bu noma itmomig'a,
Yeturgaysen og'ozin anjomig'a.
Ki aqli munosib shitob aylasa,
Deyilgan zamonin hisob aylasa.
Yig'ishtursa bo'lmas bori olti oy,
Ki bo'ldung bu ra'nog'a suratnamoy.* (11-tom, 569).

Demak, Alisher Navoiy "Xamsa" yozishga 1483 yilda kirishib, uni 1484 yilning sentyabr oylarida tugatgan bo'lsa-da, ammo unga sarf qilingan vaqt, ya'ni bevosita yozishga sarf qilingan muddat olti oydan iborat bo'lgan. Ikki yilning boshqa vaqtlari esa ko'pincha turli davlat va xalq yumushlarini bajarishga sarf bo'lgan ekan.

Alisher Navoiyning "Xamsa"si quyidagi dostonlardan iborat:

"Hayrat ul-abror" – 63 bob, 3988 bayt
"Farhod va Shirin" – 54 bob, 5782 bayt
"Layli va Majnun" – 28 bob, 3622 bayt
"Sab' ai sayyor" – 38 bob, 5008 bayt
"Saddi Iskandariy" – 89 bob, 7215 bayt

Navoiy "Xamsa" sining umumiy hajmi **25615** bayt, **51230** misradan iborat.

Alisher Navoiy «Muhokamat ul-lug'atayn» asarida o'zining turkiy va forsiy merosini tilga olib, «Xamsa»ning har bir dostonini yozishda unga madad bergan manbalarni e'tirof etadi: «Avvalkim, «Hayrat ul-abror» bog'ida tab'im gullar ochibdur, Shayx Nizomiy ruhi

«Maxzan ul-asror»idin boshimg'a durlar sohibdur. Yana chun «Farhod va Shirin» shabistonig'a xayolim yuz tutubdur, Mir Xusrav dami «Shirin va Xusrav» o'tidin charog'imni yoritibdur. Yana chun «Layli va Majnun» vodusida ishqim po'ya urub, Xoju himmati «Gavharnoma»sida nisorimga gavharlar yetkurubtur. Yana chun «Sab'ayi sayyor» rasadin zamirim bog'labdur, Ashraf «Haft paykar»ining yetti hurvashin peshkashimg'a yarog'labtur. Yana chun «Sadi Iskandariy» asosin xotirim muhandisi solibdur, Hazrati Maxdum «Xiradnoma»sidin ko'si isloh va imdod cholibtur».

Mazkur e'tirofdan ma'lum bo'ladiki, Navoiy «Xamsa» tarkibidagi har bir dostonni alohida mualliflarning asarlaridan ilhomlangan holda yaratgan.

ADABIYOTLAR:

1. Valixo'jayev B. O'zbek adabiyoti tarixi (O'quv qo'llanma). II qism. – Sam.: SamDU nashri, 2002.
2. Vohidov R., Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. (O'quv qo'llanma) –T.: Yangi asr, 2006.
3. Muhiddinov M. Komil inson – adabiyot ideali. – Toshkent: Fan, 2005.
4. Salohiy D. Navoiy nazmiyoti (O'quv qo'llanma). – Toshkent, 2012.
5. Tohirov S. Xamsanavislik an'anasining ilk qoidasi xususida // SamDU «Ilmiy axborotnoma»si. 2013 yil, 4-son. 57-61-betlar.
6. Alisher Navoiy. MAT. 20 tomlik. 7-tom. – T.: Fan, 1992.
7. Alisher Navoiy. MAT. 20 tomlik. 11-tom. – T.: Fan, 1994.
8. Alisher Navoiy. MAT. 20 tomlik. 16 tom. – T.: Fan, 1999.